

Testimoni: Teresa Favà Panisello. Nascuda a Tortosa el 22 d'abril de 1929.

Data de l'entrevista:

La postguerra: el barri de Santa Clara, l'escola, els jocs...

Llavors ja vaig estar a Santa Clara. La meua referència bona de Tortosa es Santa Clara i el col·legi de la Mercè. Me'n recordo que vaig tindre dos mestres. Vaig tenir a una que era Pepita Sol i l'altra Pepita Climent. Vaig anar poquet, perquè tenia deu anys i mig quan se va acabar la guerra, i, abans dels catorze anys ja treballava a Casa Mortimer¹... Llavors, anava al Rastre a una dona que feia repàs. Uns sortien al pati a una hora i les xiquetes a una altra. Tots separats. No anàvem mai junts. Lo "Cara al sol". Sí, lo "Cara al sol" i passejant per l'Eixample, també. S'aturaven. Tocaven "Cara al sol". Al carrer Cervantes, a la cantonada. Allí estava lo d'allò, "Cara al sol", au!, tots aturats i dóna-li! I quan s'acabava tornàvem.

Després de la Guerra, lo quarter, que és on està ara l'hospital de la Cinta. Anàvem a jugar per allí dalt, per les muralles aquelles, saltàvem d'una a l'altra i... Barbaritats, fèiem. No sé com no ens vam fer mal. Vam fer un partit de futbol, que el jugàvem baix on passes lo pont, que vas a la Residència. Aquell pont... allí baix jugàvem natros al futbol. I vam escriure "club de futbol DDT". És que el DDT llavors va sortir de moda, i era un insecticida. I ens vam ficar club de futbol DDT. Tots los de Santa Clara jugàvem junts. Érem com a germans tots.

A un dels que anàvem en la colla nostra, al quarter, una bomba se li va emportar dos o tres dits de la mà. Natros jugàvem per allí dalt, i ens deien que no toquéssim res, però aquell ho va agarrar i li va explotar. Eren coses de la guerra, ja ho crec.

I llavors, *travesures* de les que fèiem, que fan los crios. A picar portes... Jugàvem a tots los jocs que ara no es juguen. Als patacons, que dèiem natros, a les agulletes,

---

¹ Sastreria que hi havia a Tortosa

a les boles, a pam i toc. Amb mi no volien jugar mai perquè sempre els guanyava. Los xics no volien jugar. A pam i toc, al vèlit, que ens fèiem les pales natros, i els vèlits. Tot ens ho fèiem *natros*. Anàvem al Calvari a buscar argila. Allí darrera hi havia una argila més bona! I ens fèiem obreta. Ens fèiem cassoles i tot això. Ho deixaves assecar i allò eren los nostres joguets. Vivíem més. Veníem de cole, deixàvem la bossa a l'entrada i au! A jugar! Un dia jugàvem a casetes... amb les escombraries ens fèiem com si fos l'habitació, això era la cuina... i inventàvem. Jugàvem! Teníem un llibre, enciclopèdia, i d'allí vam aprendre tot, lo poc que vam anar.

Temps lliure:cinema, festes...

Abans de començar, lo *Cara el sol*, tots drets amb la mà a l'aire. Lo Coliseum, lo Niza... lo Fèmina, que encara està, l'edifici. Llavors, allà baix de tot estava lo més barat, el Goya, és al que anàvem més. Allà baix de tot, tocant a la gasolinera, estava. I també estava lo Frontón, allí. Feien totes les tallades que volien. Això sí! Clar, si podies anar o no podies anar. Ho teníem tot prohibit. No m'ho digues!

Passejar per l'Eixample, perquè com no teníem diners, clar! Ens donaven diners per a anar al cine, però havíem d'anar al Goya, dalt, que tot era de fusta allò, o al Coliseum, dalt. Ens guardàvem los diners de tres diumenges, i el quart, anàvem baix, al Coliseum. I els altres diumenges jugàvem una estona. Si era l'hivern, pos a casa d'una amiga o altra, al parxís o coses d'estes. No teníem res més. I au!, un dia al mes pos anàvem. No volíem anar dalt al galliner, natros!

Allí dalt a Santa Clara anàvem de festa... una vegada ens en vam anar al barranc de Sant Antoni tota Santa Clara. Caminant. Per no res ja fèiem festa. Los que tocaven la guitarra, les castanyetes,... davant. Passant per la Raval de la Llet i tot això. I tots los *demés* darrera, a passar el dia al barranc de Sant Antoni, per un 18 de juliol, o les festes de l'agost o el que fos. Quan feien a Sant Joan la caragolada, la foguerada a la placeta, les olles dels caragols... que se'n cuidava mon iaio de buscar-los, i que es bullissin. I tots teníem taulettes, jugàvem a les

cartes, les trèiem al carrer i trèiem una llum, cadascú de la seua casa, i tot lo carrer de dalt a baix, tot de veïns.

Se feia molta vida al carrer. Totes les nits, a l'estiu, tots al carrer. Feien unes festes allí... Menjàvem lo que teníem: los caragolets, aquell dia! Quan los pareixia, au!, "avui hi ha potaje". Estava la Mandonguera, que feia baldanes amb les olles d'ella. Portava freixures! Freixures, cors, tot coses d'estes. I llavors passaven per les cases: un, dos pataques; l'altre, una albergínia; l'altre, un primentó... i tot ho posaven dins l'olla! I anàvem amb lo plat a buscar lo *potaje*. I ja fèiem festa aquell dia.

Érem tots com una família. Per això me'n recordo de tot, de Santa Clara. Quan un passava una cosa o un altra, acudíem tots. Una vegada, a una veïna se li va encendre la casa. I clar, los bombers, abans no estaven preparats... Vivien cadascú a casa d'ell i abans no estaven al lloc que els cridaven, pos lo foc rai! Pos tots fent cadena, d'allà baix al carrer del Carme, amb poals, tots, tots, cap al foc. Quan van vindre los bombers ja estava quasi apagat. Cooperàvem tots, érem tots... Són coses que se't queden per a sempre.

Treball

Abans dels catorze anys ja treballava a Casa Mortimer, d'aprenenta de sastressa. Allí planxàvem amb una planxa d'estes que es posa carbó dins. Estes planxes, jo hi he planxat! I cosia. Allí m'ensenyaven de cosir. Primer, t'ensenyaven a posar les solapes i colls, que és una tela que va entremig de la roba, que ara no ho fan. Ara ho apeguen. Llavors, també em van ensenyar a fer butxaques de *xaleco*... Cada una se dedicava a una cosa. Una fa les butxaques, l'altra fa les solapes, i n'hi ha una que ho junta tot. Quan ja està tot fet, només cal ajuntar-ho.

Jo cobrava una pesseta al dia. Me pagaven set pessetes a la setmana. Ens pagava el diumenge i tot. Nosaltres, les aprenentes, igual entràvem a les vuit i sortíem a les vuit de la nit. Anàvem a dinar i au! Érem les primeres d'entrar perquè ja havíem de tenir la planxa encesa i calenta i havíem de tenir la botiga, perquè

tenia botiga, agranada. I si s'havien de fer vidres... Tot això. Tenia botiga, venia *tratjes* i després, els feien a mida.

Venia fruita d'allà, de l'Illa, que era d'ell, allà baix al riu, l'Illa de Gràcia o no sé com se deia. I allí tenia fruiters, i els collien (els fruits), els portaven amb la barca, i feien cap a Tortosa. I nosaltres anàvem al mercat a vendre préssecs, cireres... tot lo que tenia. Ho anàvem a vendre natros al mercat, les aprenentes!

Bastants anys hi vaig treballar, i pagava, signava el full i ho firmava tot. Pos a l'hora de cobrar, que ho va mirar lo meu home, me feien falta tres mesos per cotitzar. I no vaig poder cobrar per tres mesos. Perquè es veu que un mes apuntava a unes, i l'altre, posava a les altres. I me feien falta tres mesos a cotitzar i per això no he cobrat. Jo no cobro res. Ni d'uns ni dels altres.

L'estraperlo. El racionament. Les restriccions.

L'estraperlo, sí, però natros no en vam fer. Los que van fer estraperlo sí que es van fer rics. Venien per aquí baix a La Cava, i pujaven arròs. Moltes vegades lo passaven, moltes vegades los ho preniem. Arròs i oli cap a Barcelona... ho enviaven, i tot això. Però natros no ens hi vam dedicar.

Amb los cuponets... I ens donaven pa negre, gentilles... Les gentilles les triàvem primer. Tots a la taula triant les gentilles. I al final, vèiem que lo munt que triàvem per llençar era més gros que el que deixàvem. I tot dins de l'olla! I quan suraven los bitxets, ma mare los plegava en la d'allò, i el *demés* ho coïa. I tot ens alimentava. Ui! N'haviem de llençar més que no pas n'hi havia de senceres. Lo racionament de tot, de tot... No teníem res.

Al mercat, me'n recordo que venien les pageses. Quan venien los carros, natros anàvem, mon germà, mon iaio, ma tia i jo, i quan vèiem un carro, darrere del carro a fer cua. A un, te donaven només mig quilo de patagues, per a què

arribés a més gent, o una col a cadascun. Com fèiem quatre cues, trèiem d'allò... Esperàvem que vinguessin los carros dels horts. Seguíem un carro, i si érem los primers, pos au! Però ens donaven això només.

Condicions de vida

Ens sortien un munt de prinyons. Feia molt fred. Molt! No podíem, ni teníem estufes. Lo braser, qui el podia encendre. I au! Teníem la cuina de llenya.

Amb lo llumener. Estava tot tombat. Anàvem d'allà, de Santa Clara, al riu a buscar aigua. No hi havia *canyeries* ni res. No arribava. I baixàvem amb un càntir a buscar-la al riu. Però era una aigua clareta... ens la bevíem! Ens la bevíem, no era com ara. Després ja van posar les fonts per baix, allí a la Mare de Déu del Carme, al carrer del Carme.

I lo dia que la van posar allí a Santa Clara, oh! aquell dia va ser festa major! Fèiem tot: tots al carrer amb paperets, amb què sé jo... I , escolta: Vam obrir l'aixeta allí a la placeta... pos ja estava l'aigua! Llavors, poquet a poquet, la van instal·lar per les cases. I tindre l'aixeta a casa que rajava...! Perquè havíem de muntar tota l'aigua al costat! Mon germà i jo ens tocava després de dinar. Anàvem a col·legi amb lo càntir al costat, estudiant-nos la lliçó de la tarda i amb lo càntir al costat, penjant, amb aigua. Per a rentar, per a beure, per a tot, la veritat, l'havíem de pujar.

Rentàvem a casa, però no sé si era cada setmana o cada quinze dies, que anàvem als safareigs. Natros anàvem al que estava allà al barranc. Hi anàvem, i compta!, jo rentava la roba de tots. Me portava mon germà (això ja era quan treballava de mecànic, o d'aprenent) lo paner, la roba, i mo'n anàvem a rentar.

Rentàvem los llençols i tota la roba. Fins que no teníem los llençols estesos no esmorzàvem. Amb una gana...! I esmorzàvem una fiambrella de bròquil, o

farinetes o el que fos... Ens ho menjàvem amb una gana que rai! Tota la roba la rentava jo.

I llavors, a la tarda, venia ma mare, després que ja havien dinat tots, i em portava el dinar. Acabàvem de plegar la roba i la portàvem cap a casa.

Me'n recordo de tot lo que va passar a la Guerra. I després la Guerra també vam passar misèries. Però ja ho vam anar superant. Lo dia que ens vam comprar una nevera de gel, oh! Me vaig aixecar un munt de vegades per la nit a veure la nevera!

Teníem més il·lusió abans per les coses, perquè ens costaven més. Me'n recordo que quan venia Setmana Santa, lo Divendres Sant, que anàvem a fer farigoles, no dormíem, aquella nit! Mirant si plovia, si feia mal temps, perquè estrenàvem unes espadenyas. Unes espadenyas i un davantal. No sé perquè havíem d'anar amb davantal a fer farigoles! Unes espadenyas d'aquelles lligadetes, estrenàvem unes espadenyas per anar a fer farigoles! Teníem més il·lusió per tot. I jo me'n recordo d'haver anat a treballar a casa Mortimer, amb les sabates tancadetes, amb lo dit fora. Però ma mare em posava un tros de diari perquè no se gelés lo dit del peu. Anar a treballar amb la sabata foradada!

Estava dolenta de l'esquena. Vaig portar faixa ortopèdica, me van enguixar... Sempre estava dolenta de l'esquena. I ja vaig haver de deixar de treballar. I ja no treballava allí a Mortimer quan ens vam casar l'any 55. Llavors t'aventuraves. No teníem res: lo pis que vam llogar i els quatre mobles i au...

Visió de la Guerra i de la Dictadura

Llavors no es podia dir res. No es podia dir res! No es podia dir res perquè, escolta!, per menys de no sé què estaven tancats també. És que a tots los bàndols vam agarrar malament. Perquè la República, quan va vindre la guerra, que ens vam quedar a la part esta, van fer barbaritats també. Lo que passa que, com va durar menys, pos d'allò... Perquè mataven a la gent perquè sí. L'un

perquè anava a missa, l'altre perquè era l'amo i era ric, l'altre perquè criticava a un... Pos, au!, al camió i matat! No tenien judici ni res. Van fer barbaritats! Cremar esglésies, cremar quadres, cremar... Tot això és una riquesa que és del poble, no és per fer-ho malbé així...eh! I van fer mal. Ara, com l'altre ens va durar 40 anys, pos va tenir temps de fer-ne més. És normal. Ne va fer més.